

Права читача

Автор: Даніель Пеннак

1 Право не читати.

2 Право пропускати.

3 Право не дочитувати книжку.

4 Право перечитувати.

5 Право читати, що захочеться.

6 Право переносити книжку в реальне життя

7 Право читати будь-де.

8 Право заглиблюватися в текст.

9 Право читати вголос.

10 Право не говорити.

10 прав — 1 застереження:
ніколи не смійся з тих, хто не
читає, інакше вони ніколи не
візьмуться за книжку.

1. Право не читати

Як всякий перелік прав, перелік прав читача повинен починатися з права цими правами не користуватися – відповідно, з права не читати. Інакше це буде не декларація прав, а підступна пастка.

Почнемо з того, що більшість читачів своїм правом не читати користуються щодня. Не в образі нам будь сказано, якщо доводиться вибирати між гарною книжкою або безглуздим телефільмом, ми вважаємо за краще останній набагато частіше, ніж нам хотілося б у цьому зізнатися. Та й потім, читаємо ми не завжди. Періоди читання чергуються у нас з досить довгими періодами помірності, коли тільки вид книги викликає симптоми нетравлення.

Але не це головне.

Навколо нас досить багато людей, гідних всілякої поваги, дехто з них з вищою освітою, бувають і «видні діячі» – у деяких навіть є чудова бібліотека, – але вони не читають чи читають так мало, що нікому й на думку не спаде подарувати їм книгу. Чи не читають. Чи то у них немає такої потреби, чи то вони надто зайняті чимось іншим (що, по суті, зводиться до того ж самого: це «щось інше» повністю задовольняє їх чи замінює їм усе на світі), чи то вони поглинені якоюсь іншою любов'ю і тільки нею живуть. Словом, ці люди не люблять читати. Що не заважає нам із ними спілкуватися, я маю на увазі, спілкуватися із задоволенням (Вони принаймні не запитують щоразу, що ми зараз читаємо і чи подобається ця книжка, обходяться без іронічних випадів на адресу нашого улюбленого автора і не вважають нас розумово неповноцінними за те, що ми не кидаємося на нове творіння, щойно випущене в світ видавництвом «Футинути» і заслужило схвальні відгуки критика Як-його-там). Вони такі ж люди, як і ми, приймають так само близько до серця нещастя цього світу, опікуються «правами Людини» і стежать за їх дотриманням там, де це залежить від них, що вже чимало, – але читати не читають. Що ж, вільному воля.

Думка, що читання «виховує в людині людяність», загалом справедлива, незважаючи на деякі прикрі винятки. Безумовно, коли читаєш Чехова, стаєш трохи «людянішим», інакше кажучи, солідарнішим із родом людським, стаєш менш «диким», ніж раніше.

Але небезпечно виводити з цієї теореми висновок, згідно з яким будь-кого, хто не читає, треба вважати потенційним мракобісом або безнадійним ідіотом. Інакше ми зведемо читання в ранг морального обов'язку, і зробимо перший крок до того, щоб судити, наприклад, і про «моральність» самих книг, зневажаючи ще одну невід'ємну свободу: свободу творчості. Тут уже мракобісами виявимося ми, будь ми хоч сто разів «читачі». А бачить Бог, такого роду мракобісів у світі і так вистачає.

Інакше кажучи, свобода творчості неспроможна уживатися з обов'язком читати.

Обов'язок вчити полягає в тому, щоб, навчивши дітей читати, долучивши їх до літератури, дати їм можливість вільно вирішувати, є у них чи ні «потреба в книгах». Не важко примиритися з тим, що якась конкретна людина відкидає читання, але неприпустимо, щоб вона була – чи вважала себе – знехтуваною читанням.

Неймовірно сумно – самотність множить на самотність – бути відлученою від книг, зокрема, і від тих, без яких чудово обходишся.

2. Право перескакувати

Перший раз я прочитав «Війну і мир» років у дванадцять-тринадцять (скоріше в тринадцять, я вчився тоді в п'ятому класі і однолітків не обганяв). З перших днів канікул – великих, літніх – я бачив свого брата (того, що читав «Мусон») не інакше як занурившись у товстий роман, і погляд у нього був нетутешній, як у мандрівника, який давно забув і думати про рідну землю.

- Що так здорово?
- Не те слово!
- А про що?
- Про одну дівчину, вона кохала одного, а вийшла за третього.

Брат завжди був майстром щодо короткого переказу. Якби видавці доручали йому складати інструкції (закличні тексти на звороті обкладинки), він позбавив би нас від неабиякої кількості порожньої балаканини.

- Даси почитати?
- На. Дарую.

Навчався я в пансіоні, і такому подарункові ціни не було. Два товсті томи, яких вистачить, щоб скрасити мені цілий семестр. Брат, на п'ять років мене старший, дурнем не був (та й згодом не став), і чудово знав, що «Війну і мир» не можна звести до однієї лише любовної фабули, хоч би як вона була захоплювальна. Але він знав мою пристрасть до серцевих драм і вмів лоскотати мій інтерес загадковими формулюваннями стислих викладів (справжній «педагог», на моє тверде переконання). Я всерйоз думаю, що саме арифметична загадка спонукала мене зрадити на час «Зелену бібліотеку», і рожеву, і золоту, і різні там «Слідопити» і пірнути в цей роман. «Кохала одного, а вийшла за третього...». Право, не уявляю, хто міг би встояти. І роман мене не розчарував, хоча брат помилився. Насправді Наташу любили четверо: князь Андрій, подонок Анатоль (але хіба це можна назвати коханням?), П'єр Безухов та я. Оскільки я не мав жодного шансу, довелося ототожнювати себе з іншими. (Тільки не з Анатолем, ось уже мерзотник!)

Читання тим більше чарівне, що насолоджувався я ним ночами, при світлі кишенькового ліхтарика, під ковдрою-наметом...

Комірка наглядача, де теплився нічник, була зовсім поруч, але що з того, в коханні завжди ризикуєш усім. Я досі відчуваю в руках товщину та тяжкість цих томів. Видання було кишенькове, з гарненькою Одрі Хепберн, на яку Мел Феррер спрямовував князівський погляд з-під важких віків закоханого хижака...

Я читав про кохання і про битви і перескакував усе, що про політику та стратегію... Теорії Клаузевіца мені були не по зубах – ну і гаразд,

Я перескакував теорії Клаузівиця... Я слідував за П'єром Безуховим та його дружиною Елен у їхніх сімейних негараздах (Елен була «противна», мені вона, щоправда, здавалася неприємною) і надавав Толстому міркувати наодинці, коли йшлося про селянські проблеми вічної Росії...

Я перескакував, так.

І всім дітям варто було би чинити так само.

Користуючись цими хитрощами, вони можуть як завгодно рано дозволити собі насолоджуватися майже всіма скарбами, які їм нібито не за віком.

Якщо їм хочеться читати «Мобі Діка», але важко пробитися через мелвілівські описи техніки китобійного промислу, нехай не кидають читати, а перескакують, нехай перескакують цілі сторінки і, не турбуючись про все інше, сліднують за Ахавом, як він слідує за своїм білим змістом життя та смерті!..

Якщо вони не будуть самі собі вирішувати, що їм за віком, а що ні, і самі вибирати, які сторінки перескакуватимуть, на них чекатиме серйозна небезпека: за них це зроблять інші. Озброяться величезними ножицями ідіотизму і виріжуть усе, що вважатимуть надто «важким» для дітей. Результати жахливі: «Мобі Дік» або «Знедолені», зведені до викладу в 150 сторінок, понівечені, вихолощені, скукожені, засушені, переписані для дітей дистрофічною мовою, яку прийнято вважати єдино для них зрозумілою! Це приблизно те саме, якби я надумав перемалювати «Герніку» на тій підставі, що Пікассо має надто багато ліній для дванадцяти- чи тринадцятирічного ока.

А крім того, навіть коли ми вже «великі», і навіть якщо нам неприємно це визнавати, нам усе одно трапляється «перескакувати» – з причин, які нікого не торкаються, окрім нас і книги, яку ми читаємо. Трапляється і так, що ми собі це суворо забороняємо і читаємо все підряд до останнього слова, відзначаючи, що ось тут автор тягне гуму, а ось тут награв мотивчик для флейти, що зовсім не йде до справи; що в цьому місці його повело на повтори, а он у тому – в ідіотизм. Що б ми про те не говорили, уперте подолання нудьги, яке ми закинули собі в обов'язок, до розряду обов'язків не належить: воно з-поміж наших читацьких задоволень.

3. Право не дочитувати до кінця

Є тридцять шість тисяч причин кинути роман, не дочитавши: відчуття вже читаного, сюжет, який нас не захоплює, неприйняття ідей автора, стиль, що викликає роздратування, або, навпаки, повна відсутність авторського почерку, що не викупається жодною причиною читати далі... Зайве перераховувати решту тридцять п'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто п'ять, серед яких можна, проте, назвати зубний біль, причіпки начальства або душевне потрясіння, що відбиває мізки.

Книга валиться у нас із рук?

Нехай валиться.

Зрештою, що б не казав Монтеस्क'є, не можна втішитись годиною читання по команді.

Однак серед причин, які спонукають нас припинити читання, одна заслуговує на те, щоб на ній затриматися: невиразне почуття поразки. Ось я відкриваю книгу, читаю, і скоро відчуваю, що зіткнувся з чимось, що сильніше за мене. Я збираю в купку нейрони, я борюся з текстом, але без толку, я можу скільки завгодно відчувати і розуміти, що ця річ заслуговує, щоб її прочитали, а от не врубаюся, і все – чую щось «чуже», що мені не дається.

І кидаю.

Або, точніше, відкладаю. Забираю книгу на полицю з невизначеним наміром колись до неї повернутися. "Петербург" Андрія Білого, Джойс зі своїм "Уліссом", "У підніжжя вулкана" Малькольма Лаурі чекали мене не один рік. Є

Вони пишуть, безумовно, погані романи.

Чому? Тому що подібні романи завдячують своїм походженням не творчості, а відтворенню готових форм, тому що будуються вони на спрощенні (інакше кажучи, на брехні), тоді як справжній роман є мистецтвом істини (інакше кажучи, складнощами), тому що, тішаючи наш автоматизм, вони присипляють у нас допитливість, тому, нарешті (і це головне), що в них немає присутності автора, немає і життя, яке вони нібито описують.

Погані романи – це ширвжиток, зроблений за шаблоном, який норовить і нас підігнати під шаблон.

Однак не треба думати, що подібна дурниця – явище нове, пов'язане з індустріалізацією книжкової справи. Нічого подібного. Експлуатація гостросюжетності, дешевого блиску, безвідмовного морозу на шкірі не вчора народилася.

Щоб далеко не ходити за прикладами, скажімо, що всім цим грішив лицарський роман, а пізніше – романтизм. Але немає зла без добра – реакція на низькопробну літературу подарувала нам два найкращі у світі романи: «Дон Кіхота» та «Пані Боварі».

Тож бувають і «хороші» романи, і «погані».

Найчастіше саме другі нам першими й трапляються на шляху.

І, їй-богу, коли настала моя черга з ними познайомитися, вони, пам'ятається, здалися мені «просто здоровими». Мені дуже пощастило: з мене не сміялися, не заковували очі, не лаяли за дурість. Просто розкидали на моєму шляху деякі «хороші» романи, ні в якому разі не дозволяючи собі забороняти мені інше читиво.

Ось вона, мудрість.

Хороше та погане – на якомусь етапі ми читаємо і те, й інше. Так само, як не відмовляємося єдиним махом від книжок свого дитинства. Все перемішується. Виринаєш із «Війни та миру» і повертаєшся до «Зеленої бібліотеки». Від серії «Арлекін» (історії про прекрасних лікарів та шляхетних медсестер) переходиш до Бориса Пастернака з його «Доктором Живаго» – теж чудовий лікар, а Лара – медсестра, і яка шляхетна!

А потім одного прекрасного дня переважає Пастернак. Ми шукаємо у книзі письменника, шукаємо творчий почерк; товаришів з ігор нам уже мало, ми шукаємо супутників життя. Просто анекдоту нам уже недостатньо. Настав час, коли ми вимагаємо від роману чогось більшого, ніж миттєве та невідкладне задоволення спраги гострих відчуттів.

Одна з найвищих радощів педагога – побачити, як учень (за умови дозволу будь-якого читання) сам зачиняє двері фабрики бестселерів і заходить відвести душу до друга Бальзака.

6. Право на боваризм

(Захворювання, що передається текстуальним шляхом)

Загалом і в цілому «боваризм» у цьому й полягає – у винятковому і невідкладному задоволенні спраги гострих відчуттів: уява вирує, нерви тремтять, серце колотиться, адреналін б'є ключем, вживання в образ не знає меж, і мозок приймає (ненадовго) гусей повсякденності за лебедів романтики.

Усі ми спочатку читали саме так.

Впивалися. І лякали своїм захопленням дорослих спостерігачів, які поспішали підсунути юному боваристу щось «високохудожнє», проголошуючи:

- Подивися, а Мопассан-то все-таки краще, хіба ні?

Спокійно, спокійно...не варто самим піддаватися боваризму; Емма-то, зрештою, усього-на-всього персонаж роману, задуманого і продуманого автором, тому з причин, посяяних Гюставом Флобером, виростуть лише такі наслідки – при всій їх правдивості – які він задумав.

Інакше висловлюючись, якщо моя дочка зачитується серією «Арлекін», вона не зобов'язана спочатку брехати, а потім труїтися миш'яком.

Хапати її за руку й відтягувати від подібного читання означало би посваритися із нею, і з власним підлітком. І позбавити її ні з чим не порівняного задоволення – завтра вивести на чисту воду ширвжиток, від якого вона сьогодні без розуму.

Куди розумніше з нашого боку порозумітися з власним підлітком; ненавидіти, зневажати, заперечувати чи просто забувати підлітка, яким ми колись були, – саме підлітковий симптом: чи варто панікувати, сприймаючи перехідний вік як смертельно небезпечну хворобу?

Краще нагадати собі про свої перші читацькі переживання і спорудити скромний вітвар колишнім читацьким пристрастям.

Зокрема, й «найдурнішим». Їхня роль неоціненна: вони допомагають нам співпереживати собі колишнім, посміюючись над тим, чому ми раніше співпереживали! Хлопчики та дівчатка, які ділять із нами життя, тільки виграють від цього, ми відчуємо й до них повагу та ніжність.

І ще треба нагадувати собі, що боваризм – як і деякі інші слабкості – властивий певною мірою всім (помічаємо ми його завжди в інших). Нерідко ми, обурюючись, що підлітки читають таке вульгарство, самі в той же час робимо свій внесок в успіх якогось телегінічного письменника, якого осміємо і забудемо, коли мода на нього пройде. Чергування наших освічених захоплень і навчених зречень вичерпним чином пояснює, як створюються літературні лідери.

Нас не проведеш, ми бачимо все наскрізь, і так все життя приходимо на зміну самим собі, впевнено переконані, що «пані Боварі – це не я».

Емма, напевно, була б тієї ж думки.

7. Право читати будь-де

Шалон-на-Марні, 1971, зима.

Казарми артилерійської навчальної частини.

На ранковому розлученні рядовий другого класу Імерек (реєстраційний номер 14672/1, добре відомий нашій госпчастині) систематично викликається добровольцем у найнепопулярніше, найбільш безславне вбрання, що зазвичай призначається в покарання і є посяганням на честь і гідність: легендарне, принизливе, принизливе, принизливе. У вбиральні.

Щоранку.

Незмінно посміхаючись.

- Прибирання у вбиральні?

Він робить крок уперед.

- Імерек!

Урочисто, як перед атакою, бере швабру зі звисаючою ганчіркою, ніби це полковий прапор, і зникає до великого полегшення решти.

Минає година, інша... Він, мабуть, зник без вісті. Про нього забувають. в його очах таїться питання, яке він так і не вдягає в слова. розвертається кругом і повертається до ладу, забираючи з собою свою таємницю.

Ця таємниця цілком матеріальною вагою відтягує праву кишеню його гімнастерки: томик у тисячу дев'ятсот сторінок, у який «Плеяда» помістила повне зібрання творів Миколи Гоголя. зручністю сидючи в тронній залі, замкненою на два обороти, здійснюється високо-високо над армійською дійсністю. Весь Гоголь! та ще й листи Гоголя, цього разуючого Тартюфа.

Бо Гоголь - це Тартюф, який міг би скласти Мольєра, чого рядовий Імерек так ніколи б і не зрозумів, якби поступився іншим наряд у вбиральні.

Армія любить вшановувати військові подвиги.

Сівши на поштовх, клянуся пуристу, педагогу чи:

Він став поштовхом до того, щоб мені відкрився Гоголь.

(Зі свого боку, старий Клемансо – «Тигр» Клемансо, теж солдат не з останніх, – відгукувався з подякою про хронічну запор, якби його, за його словами, він так і не мав би щастя прочитати «Мемуари» Сен-Симона)

8. Право встромлятися

Я встромляюсь, ми встромляємося, хай собі і вони встромляються.

Це означає, що ми дозволяємо собі виудити з полиці першу книгу, що попалася, відкрити її на будь-якій сторінці і встромитись на хвилинку, тому що в нас у розпорядженні тільки ця хвилинка і є. У деякі книги втикатися зручніше, тому що вони складаються з окремих коротких текстів: повне зібрання творів Альфонса Алле або Вуді Аллена, новели Кафки або Сакі, «Колажі» Жоржа Перрота, старий Ларошфуко і більшість поетів.

Незалежно від цього, завжди можна відкрити Пруста, Шекспіра або «Листи» Раймонда Чандлера на будь-якій сторінці, встромитись і читати з будь-якого місця без найменшого ризику розчаруватися.

Якщо немає ні часу, ні коштів, щоб провести тиждень у Венеції, навіщо відмовляти собі в праві заглянути до неї на п'ять хвилин?

9. Право читати вголос

Я питаю її:

- Тобі читали вголос, коли ти була маленька?

Вона відповідає:

- Ні, ніколи. Батько був раз у роз'їздах, а мати надто зайнята.

Я питаю:

- Звідки тоді в тебе така пристрасть читати вголос?

Вона відповідає:

– Від школи.

Зрадивши, що хоч хтось визнає за школою хоч якусь заслугу, я весело вигукую:

– Ага, ось бачиш!

Вона каже:

– Та ні. У школі нам забороняли читати вголос. Тільки подумки – вже тоді була така концепція. Від очей у мозок. Безпосередня передача інформації. Швидко та

дієво. І через кожні десять рядків – тест на розуміння. Культ аналізу та коментаря з першого дня! У більшості хлопців від страху розум за розум заходив, а це був тільки початок! У мене відповіді завжди були правильні, якщо хочеш знати, але потім, вдома, я все перечитувала вголос.

– Навіщо?

– Для чаклунства. Слова, які я вимовляла, починали існувати окремо від мене, вони жили. І потім, мені здавалося, це акт кохання. У мене завжди було почуття, що любов до книги приходить просто через любов. Я клала ляльок у ліжко на моє місце і читала їм вголос. Траплялося, так і засинала на килимку біля їхніх ніг.

Я слухаю її... слухаю, і мені здається, я чую Ділана Томаса, п'яного, як сам розпач, який читає свої вірші голосом, гідним готичного собору...

Я слухаю її, і мені здається, я бачу Діккенса-старого, Діккенса, схудлого і блілого, незадовго до смерті, що виходить на сцену... бачу його велику неписьменну публіку, раптом завмерлу, притихлу так, що чути, як відкривається книга... «Олі»... смерть Ненсі... ось зараз, зараз він буде читати нам про смерть Ненсі!

Я слухаю її і чую, як сміється до сліз Кафка, читаючи «Перетворення» Максу Броду, до якого якимось не зовсім доходить... і бачу, як малюк Мері Шеллі видає Персі та його приголомшеним приятелям щедрі порції свого «Франкенштейна»...

Я слухаю її, і переді мною встає картина – Мартен дю Гар читає Жиду Свою «Сім'ю Тібо»... але Жид ніби не чує... вони сидять на березі річки... Мартен дю Гар читає, але Жид дивиться не на нього... його погляд ковзає вниз за течією, туди, де купаються два хлопчики... сама досконалість в одязі заломленого водою світла... Мартен дю Гар злиться... та ні, він чудово читає, і Жид усе чує... і Жид каже йому, що, на його думку, добре в прочитаному уривку... але все-таки ось тут і он там, можливо, варто було б дещо трохи переробити ...

Дивна річ, як вивелося в наш час читання вголос. Що сказав би на це... Флобер? Немає більше права посмоктувати слова в роті, перш ніж вбити їх собі в голову? Немає більше слуху? І музики нема? І слини? І смаку у слів більше нема? Так нічого й ні?

А що ж Флобер – чи не він кричав сам собі свою «Боварі» так, що барабанні перетинки мало не лопалися? Кому й знати, як не йому, що зміст тексту йде через звучання слів, з якого виплавляється їхній зміст? Кому, як не йому, що так завзято боровся з невідповідною музикою складів, з тиранією ритму, знати, що сенс – це те, що вимовляється? Що? Німі тексти для чистого розуму? Сюди, Флобере! Кафка! Діккенсе, сюди! Великі викликали сенс, скоріше сюди! Сколихніть своїм диханням наші книги! Нашим словам потрібне тіло! Нашим книгам потрібне життя!

Правда, безмовність тексту – це зручніше... не загрожує обернутися смертю Діккенса, підкошеного одним із своїх публічних читань, які забирали всі сили ... текст і власна особа... і всі ці слова мовчать у ганчірочку в затишній кухоньці нашої свідомості... і як відчуваєшся кимось таким собі, мовчки плетучи свої коментарі! І потім, якщо судиш книгу подумки, немає ризику, що

книга стане тебе судити... тому що, коли в справі бере участь голос, книга багато говорить про свого читача... книга говорить про нього все.

Людина, яка читає вголос, розкривається вся як є. І це відчувається. Якщо вона переповнює текст самою собою, від автора нічого не залишається: цирковий трюк, і все тут, і це видно, хто читає вголос, весь як на долоні перед очима, які слухають.

Якщо вона читає по-справжньому, якщо спирається на знання і, не йдучи на поводу свого задоволення, сама його спрямовує, якщо її читання – це співпереживання як публіці, так і тексту, і якщо вона змушує визнати насущність творчості, пробуджуючи найтемнішу й неусвідомлену потребу розуміти, – тоді книжки розкриваються навстіж, і натовпи людей, що вважали себе відлученими від читання, прямують за ними у відчинені ворота.

10. Право мовчати про прочитане

Людина будує будинки тому, що живе, а пише книжки тому, що смертний, і знає це. Вона живе в колективі тому, що вона – громадська тварина, але читає тому, що самотня, і знає це. Читання складає їй компанію, яка не може замінити жодну іншу, натомість і його жодна інша компанія не замінить. Читання не дає людині вичерпного пояснення її долі, але сплітає міцну мережу зіткнень між нею та життям. Неістотних, таємних дотиків, які проголошують парадоксальне щастя буття, розкриваючи трагічну безглуздість життя. Отже, підстави читати в нас такі ж дивні, як і підстави жити. І ніхто не уповноважений вимагати у нас звіту в такій особистій справі.

Ті з небагатьох дорослих, які давали мені читати, завжди йшли в тінь, залишаючи мене з книгою, і не дозволяли собі випитувати, що я там зрозумів. Ось із ними я, природно, говорив про прочитане. Їм, живим чи померлим, я дарую ці сторінки.